

**UNIVERSITY
OF TURKU**

This is a self-archived – parallel-published version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details. When using please cite the original.

Tämän artikkelin julkaiseminen toteuttaa avoimen saatavuuden periaatteita. Kirjaa tai artikkelia saa vapaasti lukea, selailla, näyttää ja tehdä siihen kohdistuvia tiedonhakuja myös muuhun kuin yksityiseen käyttöön. Artikkelia saa kopioida, tulostaa ja jakaa muussa kuin henkilökohtaisessa tarkoituksessa Kopioston kopiointiluvan ehtojen mukaisesti. Lisätietoa Kopioston kopiointiluvasta: www.kopiosto.fi.

AUTHOR	Heidi Hakkarainen
TITLE	Moraalista kasvatusta Suomen sodan jälkeen: Eläintarinat ja filantropismin vaikutus Viipurin suomenkielisissä lastenkirjoissa
YEAR	2024
DOI	https://doi.org/10.54331/haik.132100
VERSION	Publisher's PDF
CITATION	Hakkarainen, H. (2025). Moraalista kasvatusta Suomen sodan jälkeen : Eläintarinat ja filantropismin vaikutus Viipurin suomenkielisissä lastenkirjoissa. <i>Historiallinen Aikakauskirja</i> , 122(3), 233–246. https://doi.org/10.54331/haik.132100

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Heidi Hakkarainen

Moraalista kasvatusta Suomen sodan jälkeen

Eläintarinat ja filantropismin vaikutus Viipurin suomenkielisissä lastenkirjoissa

Eläintarinat olivat 1800-luvulla tärkeä keino käsitellä ja opettaa moraalia. Tämä artikkeli keskittyy 1810-luvun suomenkielisiin Viipurissa painettuihin lapsille ja nuorille suunnattuihin kirjoihin. Kysyn, miten eläinaiheet yhteytyivät kansainvälisiin kasvatusta käsitteleviin keskusteluihin ja etenkin saksalaisen filantropismin viitekehykseen. Päälähteet ovat kahden kirjoittajan, Herman Emanuel Hornborgin (1774–1843) ja kirjailijanimeä Jak. Juteini käyttäneen Jaakko Juteinin (Jacob Judén, 1781–1855), faabelit, eläintarinat sekä kasvatukselliset kirjoitukset. Tarkastelen Hornborgin ja Juteinin tekstejä etenkin suhteessa John Locken (1632–1704) ja Jean-Jacques Rousseauun (1712–1778) kasvatusajattelusta innoitusta saaneeseen saksalaiseen filantropismiin, jossa ihmisrakkauden ihanne, kansanvalistuksen painottaminen sekä kiinnostus luontoon ja luonnontieteisiin yhdistyivät antiikin eläinfaabeleiden tradition uudistamiseen.¹

Artikkelissa tuon esiin, miten yllirajaiset kasvatusta käsittelevät keskustelut ja saksalainen kulttuurivaikutus näkyvät 1810-luvulla julkaistuissa ensimmäisissä suomenkielisissä maallisia aiheita sisältäneissä lastenkirjoissa. Eläintarinat ja eläinräkkäyksen käsittely tukivat filantropismin tapaa tarkastella ja opettaa moraalia myös suomenkie-

lisessä kansanvalistuksessa, mikä näkyi Hornborgin ja etenkin Juteinin kirjoituksissa, kuten *Lasten kirjan* (1816) keskeisiin oppeihin kuuluvassa kiellossa: ”Älä kiusaa luondokappaleita.”² Valistushenkisen ja ihmiskeskeisemmän moraalisen kasvatuksen tulo suomenkieliseen kansanvalistukseen keskittyi 1800-luvun alussa varsinkin monikulttuuriseen Viipuriin.

1810-luku oli poliittista ja kulttuurista murroskautta, jota leimasivat vuosina 1808–1809 käydyt Suomen sodan jälkivaikutukset. Sodan jälkeinen aika tarjosi uudenlaiset puitteet suomeksi julkaisemiselle ja erityisen kontekstin moraalista ja kasvatuksesta käydylle keskustelulle. Vuonna 1809 perustetun, Venäjän vallan alaisen Suomen suuriruhtinaskunnan poliittinen tulevaisuus oli vielä avoin ja uudet hallinnolliset rakenteet vasta muovautumassa.³ Viipurilla oli erityinen asema useiden sotien koettelemalla rajaseudulla, joka liitettiin Viipurin lääninä Suomen suuriruhtinaskuntaan vuonna 1812. Samaan aikaan saksan kielen ja saksankielisen kulttuurin merkitys alkoi murentua ruotsin kielen tieltä.⁴ Kuitenkin Viipurissa oli pitkään ollut merkittävä osuus suomenkielisiä asukkaita, ja suomenkielinen kirjallinen kulttuuri alkoi vahvistua kaupungissa jo varhaisessa vaiheessa 1800-luvun alkupuolella.⁵

1. Ks. esim. Helga Glantschnig, *Liebe als Dressur. Kindererziehung in der Aufklärung*. Campus Verlag 1987, 7–15; Holger Böning (toim.) *Volksaufklärung ohne Ende? Vom Fortwirken der Aufklärung im 19. Jahrhundert*. Edition lumiére 2018; Sebastian Schönbeck, *Fabeltiere der Aufklärung. Naturgeschichte und Poetik von Gottsched bis Lessing*. J. B. Metzler 2020.

2. Jaakko Juteini, *Lasten kirja*. Cederwall 1816, 8.

3. Kristiina Kalleinen, *Valtioaamun aika. Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1863*. Gaudeamus 2023, 15–25.

4. Ks. J.W. Ruuth, *Viipurin kaupungin historia*. Osa 1, N.A. Zilliacus 1908, 797–803.

5. Pentti Paavolainen, *Valistuskirjoista muistelmiin. Viipurin kirjallisia sukupolvia*. Teoksessa Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen (toim.) *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura 2016, 98–132, 100.

Kaupungin erityinen maantieteellinen asema ja kieliolot selittävät osaltaan sitä, miksi suomenkielinen lapsille suunnattu kirjallisuus alkoi kehittyä juuri Viipurissa.

Niin historiantutkimuksessa kuin myös kirjallisuudentutkimuksessa etenkin vanhempaa lastenkirjallisuutta on perinteisesti lähestytty sosialisaaation välineenä. Lapsille suunnatuissa kirjoissa näkyvät yhteiskunnan arvot ja asenteet; se, mitä yhteiskunnassa pidetään tärkeänä ja halutaan opettaa lapsille.⁶ Toisaalta tunteiden historian parissa tehty tutkimus on nostanut esiin, miten tärkeä rooli kehollisilla affekteilla ja sosiaalisesti rakentuneilla tunteilla on kulttuuristen uskomusten, arvojen ja ideologioiden opettamisessa, sisäistämässä ja luonnollistamisessa.⁷ Tekstit sekä niiden välittämät tunteet voidaan nähdä kulttuurisina ja luonteeltaan sosiaalisina. Ne eivät ole historiattomia vaan muuttuvat ajassa ja syntyvät yhteisöissä kulttuurisesti jaettuina.⁸

Varhaiset suomeksi kirjoitetut lastenkirjat Ruotsin ajan Suomessa olivat katekismusaapisia ja hartauskirjoja, joiden keskeinen tehtävä oli opettaa lukutaidon lisäksi kristinuskon perusteet suomenkieliselle rahvaalle.⁹ 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä Suomessa painettiin ja suomeksi julkaistiin vain hyvin vähän lapsille ja nuorille suunnattua kirjallisuutta. Lastenkirjainstituutin Koivu ja tähti -tietokannan mukaan 1800-luvun ensimmäisen kymmenen vuoden aikana Suomen alueella julkaistiin vain 9 lapsille suunnattua kirjaa. 1810-luvulla niitä ilmestyi 24. 1840-luvulla uusia kirjoja painettiin jo 63 ja 1850-luvulla 152.¹⁰ Lastenkirjallisuuden kenttä alkoi laajentua 1800-luvun alussa, mutta sitä hallitsivat edelleen uskonnolliset sisällöt.¹¹ Jacob Tengströmin kirjoittamat varhaiset lastenkirjat *Läse-Öfning för mina barn* (1795) ja *Tidsfördrif för Mina Barn* (1799) käännettiin suomeksi 1830- ja 1840-luvuilla.¹² Suomenkielisen kirjallisuuden määrä kasvoi ylipäätään huomattavasti 1850-luvulle tultaessa.¹³

Vaikka suomenkielisen lastenkirjallisuuden määrä oli vielä hyvin vähäistä ennen 1840- ja 1850-lukuja, se alkoi nousta 1800-luvun alkupuolella etenkin Viipurissa ja niin kutsutulla Vanhan Suomen¹⁴ alueella. Monet varhaiset suomenkieliset lastenkirjat, kuten Jaakko Juteinin ensimmäinen maallisia aiheita sisältänyt aapinen *Lasten kirja* (1816) ja Herman Emanuel

maallisia aiheita sisältänyt aapinen *Lasten kirja* (1816) ja Herman Emanuel

6. Ks. esim. Ulla Lehtonen, *Lastenkirjallisuus Suomessa 1543–1850. Kirjahistoriallinen tutkimus*. Paino S. 1981; Tuija Laine, Kirkossa, kaupungissa, kolhoosissa. Suomalaisten aapisten arvoista Agricolasta 1960-luvulle. Teoksessa Esko Laine (toim.) *ABC. Lukeminen esivallan palveluksessa*. Helsingin yliopiston kirjasto – Suomen kansalliskirjasto 2002; Maria Nikolajeva, *Children's literature*. Teoksessa Paula S. Fass (toim.) *Routledge History of Childhood in the Western World*. Routledge 2012. Myös laajemmin kasvatusta on pidetty sosiaalistumisena siihen kulttuuriseen ympäristöön, jossa ihminen elää. Sirkka Laihia-Kankainen, *Venäläisen kasvatuksen historia*. Vastapaino 2021, 11.
7. Affektin ja tunteen käsitteillä on erilaisia määritelmiä eri tieteenaloilla. Ks. Pascal Eitler, Stephanie Olsen & Uffa Jenssen, Introduction. Teoksessa Ute Frevert et al. (toim.) *Learning How to Feel. Children's Literature and Emotional Socialization*. Oxford University Press 2014, 1–20; Elizabeth Bullen, Kristine Moruzi & Michelle J. Smith, Children's Literature and the Affective Turn. Affect, Emotions, Empathy. Teoksessa Kristine Moruzi, Michelle Smith & Elizabeth Bullen (toim.) *Affect, Emotion, and Children's Literature. Representation and Socialisation in Texts for Children and Young Adults*. Routledge 2018, 1–17.
8. Ks. Eitler, Olsen & Jenssen 2014, 2–3, 9–12.
9. Lehtonen, 1981, 11, 21–31; Laine, 2002, 80–81.
10. Näistä vain osa oli suomenkielisiä. Huomattavaa on, että lukemiin sisältyy paljon uudelleenjulkaisuja. Esimerkiksi Gezelius vanhemman *Yxi paras lasten tawara* -kirjasta (1666) otettiin uusia painoksia vielä 1900-luvun alkupuolella. Lehtonen 1981, 24. Koivu ja tähti. Nuorisokirjallisuus Suomessa 1543–1899 -tietokanta on Suomen Nuorisokirjallisuuden Instituutin, nykyisen Lastenkirjainstituutin vuonna 2001 kokoama ja ylläpitämä tietokanta, joka kattaa vanhimman suomalaisen lasten ja nuortenkirjallisuuden. Tietokantaan on koottu tiedot Suomessa julkaistuista lastenkirjoista vuosien 1543 ja 1899 välillä: <http://www.nettiposti.com/sni/tk/Kansi.html> (12.8.2024). Painosmääriin on kuitenkin syytä suhtautua myös varauksella. Vrt. Markus Brummer-Korvenkontio, *Lapsuuden kirjat Suomessa 1799–1899. Suomessa julkaistujen tai Suomeen liittyvien lasten- ja nuortenkirjojen bibliografia*. C. Hagelstam 2000; Niklas Bengtsson, *Elävät aakkoset. Lasten ja nuorten käännöskirjallisuus 1600- ja 1800-luvuilla*. Avain 2012.
11. Markku Ihonen, Suomalainen lastenkirjallisuus 1800-luvulla. Teoksessa Liisi Huhtala et al. (toim.) *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*. Tammi 2003.
12. Lehtonen, 1981, 61–72; Liisa Kotkaheimo, Lukemaan oppiminen – aapinen. Katsaus kehitystrendeihin ja funktioihin 1500–1950. Teoksessa Esko Laine (toim.) *ABC. Lukeminen esivallan palveluksessa*. Helsingin yliopiston kirjasto – Suomen kansalliskirjasto 2002, 50.
13. Ks. Lehtonen 1981, 213–214; Brummer-Korvenkontio 2000, 573–579.
14. Vanha Suomi (1710–1811) viittaa alueisiin, jotka Ruotsi oli menettänyt suuressa Pohjan sodassa ja hattujen sodassa Venäjälle, ja jotka liitettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan vuonna 1812.

Hornborgin ensimmäinen suomenkielinen satu- ja faabelikokoelma *Wähän totuutta kolmessa jakoluokassa* (1818) syntyivät juuri Viipurissa. Myös myöhemmin Viipurissa julkaisseet kirjoittajat olivat monella tapaa edelläkävijöitä suomenkielisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden kehittäjinä. Pietari Hannikaisen kirjaa *Serkukset* (1848) pidetään ensimmäisenä suomenkielisenä nuortenkirjana.¹⁵ Hannikainen myös toimitti vuosina 1857–1859 Viipurissa ilmestynyttä ensimmäistä suomenkielistä lastenlehteä, jonka nimi oli *Aamurusko*.¹⁶ Suomeksi kirjoitettujen kirjojen lisäksi Viipurissa käännettiin suomeksi ulkomaista lastenkirjallisuutta kuten satukirjoja ja oppikirjoja. Tässä vuonna 1845 perustettu Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura¹⁷ oli tärkeässä roolissa.¹⁸

Jo ennen Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran perustamista kirjapainotoimintaa ja suomenkielisen lastenkirjallisuuden nousua Viipurissa edisti vuonna 1815 perustettu Anders Cederwallerin (1774–1837) kirjapaino, joka kehitti Viipuria itäisen Suomen kirjallisen kulttuurin keskuksena.¹⁹ Cederwallerin kuoltua kirjapainon toimintaa jatkoi leski Johanna Cederwaller yhdessä poikansa kanssa.²⁰ Vuosikymmenien ajan kirjapaino julkaisi kirjoja, jotka oli suunnattu etenkin itäisen Suomen suomenkieliselle rahvaalle.²¹

Tässä artikkelissa käsittelen etenkin Cederwallerin kirjapainon aivan varhaisimpia Jaakko Juteinin ja Herman Emanuel Hornborgin lapsille suunnattuja kirjoja ja kasvatusta käsitteleviä tekstejä vuosilta 1816–1818, jotka olivat urauurta-

via suomenkielisen lastenkirjallisuuden saralla, mutta samalla myös hyvin kansainvälisiä sisällöiltään. Aikaisemmassa tutkimuksessa on keskitytty etenkin Juteinin ja Hornborgin rooliin suomenkielisen kirjallisuuden tienraivaajina. Varsinkin Juteinia on tutkittu pitkään ja laajalti niin historian tutkimuksen kuin myös kirjallisuudentutkimuksen ja kirjallisuushistorian näkökulmista.²²

Juteinin eläinsuojeluaate ja kasvatuksellinen ajattelu on yhdistetty filantropismiin,²³ mutta niitä ei ole käsitelty laajemmin suhteessa ajan kasvatustieteeseen keskusteluihin. Hornborgin faabeleita taas on tutkittu huomattavasti vähemmän. Gunnar Rancken on käsitellyt faabeleiden historiaa kirjallisuudentutkimuksen näkökulmista.²⁴ Heidi Raatikaisen pro gradu -tutkielmassa on nostettu esiin Locken ja Rousseauin vaikutus Hornborgin kasvatustieteeseen, mutta ei saksalaista filantropismia ja Viipurin saksankielisen kulttuurin kontekstia.²⁵ Samalla kun edellä mainituissa tutkimuksissa on tuotu esiin molempien kirjoittajien kytkös Turun akatemiaan, Hornborgia ja Juteinia on kuitenkin useimmiten tutkittu erillään toisistaan.

Vaikka molemmista kirjoittajista on tehty aikaisempaa tutkimusta, heidän tapaansa käyttää eläintematiikkaa moraalisisessä kasvatuksessa ei ole tarkastelu yhdessä, suhteessa 1800-luvun kasvatustieteeseen keskusteluihin. Molemmat kirjoittajat sovelsivat kansainvälisiä kasvatustieteitä kirjoittaessaan suomenkieliselle rahvaalle. Kirjat eivät enää olleet säätyläisille tarkoitettuja käyttö- ja kasvatustieteitä, vaan ne hyödynsivät luontoon

15. Irja Lappalainen, *Suomalainen lasten- ja nuortenkirjallisuus*. Weilin + Göös 1979, 82, 113–114.

16. Suomen ensimmäinen ruotsinkielinen lastenlehti *EOS* alkoi ilmestyä vuodesta 1854 alkaen.

17. Seuran nimi oli vuodesta 1845 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Viipurissa, vuodesta 1859 Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura.

18. Anu Koskivirta & Sanna Supponen, *Valistus, tieto, tiede*. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura aikojen tuulissa (1845–2021). Wiipuri.fi. 2021, <https://wiipuri.fi/tarinat/valistus-tieto-tiede-viipurin-suomalainen-kirjallisuusseura-aikojen-tuulissa-1845-2021/> (6.4.2023).

19. Sven Hirn, *Familjen Cedervaller och tidningspressen i Viborg*. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 456 (1973), 223–246.

20. *Ibid.*

21. Jyrki Hakapää, *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740–1860*. SKS 2008, 184.

22. Ks. esim. Kuuno A. TalviOja, *Jaakko Juteini ja hänen kirjallinen toimintansa* 1915; Jouko Teperi, *Arvon mekin ansaitsemme. Jaakko Juteinin aatemaailman eräät päälinjat*. Historiallisia tutkimuksia 85. Suomen historiallinen Seura 1972; Liisi Huhtala & Sanna Supponen (toim.) *Viipurin viisas. Näkökulmia Jaakko Juteiniin*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita. VSKS 2012; Eero Ojanen, *Jaakko Juteini. Suomen ensimmäinen kirjailija*. Into 2020.

23. Ks. Liisi Huhtala, *Aamun mies. Jaakko Juteini (1781–1855)*. Teoksessa Klaus Krohn (toim.) *Jaakko Juteini. Kootut teokset I ja II*. VSKS 2009, 10–18.

24. Gunnar E. Rancken, *Eräs Suomen Aisopos*. H. E. Hornborg (1774–1843). *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja* 15 (1956), 53–76.

25. Heidi Raatikainen, *Yhteiskuntakritiikki ja kasvatuksellinen funktio H.E. Hornborgin v. 1818 faabelikokoelmassa*. Kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto 2002.

ja eläimiin liittyneitä merkityksiä kansanvalistuksessa, mikä sitoi Hornborgin ja Juteinin kirjallisen toiminnan Viipurissa etenkin saksankielisten pedagogisten vaikutteiden ja saksalaisen filantropismin viitekehukseen. Artikkelissani osoitan, että eläimien ja eläinten kohtelun käsittely lastenkirjallisuudessa oli laaja ylijäräinen ilmiö, joka kytkeytyi valistusaikana keskeisiin kasvatusta ja moraalifilosofiaa käsitelleisiin keskusteluihin.

Tämä tutkimuksen lähteenä ovat Jaakko Juteinin ja Herman Emanuel Hornborgin 1810-luvun murroskaudella ilmestyneet kirjat sekä laajemmin Suomen Kansalliskirjaston Bibliotheca Wiburgensis -kokoelma, joka sisältää Viipuria käsittelevää, Viipurissa painettua sekä viipurilaisten kirjoittajien kirjoittamaa kirjallisuutta. Kokoelma kattaa Viipurissa Cederwallerin kirjapainossa ennen vuotta 1860 painetut julkaisut. Lisäksi kokoelmaan kuuluu vuonna 1845 perustetun Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran (VSKS) julkaisuja.²⁶ Artikkelin lähdeaineistoon kuuluu myös lehdistöaineistoa sekä lastenkasvatusta käsitteleviä aikalaistekstejä.

Artikkelin analyysi perustuu alkuperäisaineiston kontekstoivaan lähilukuun. Luen Juteinin ja Hornborgin kirjoja kansainvälisen kasvatuksellisen kirjallisuuden sekä Viipurin kirjallisen kulttuurin kontekstissa ja pyrin tuomaan esiin suomenkielisissä lastenkirjoissa käytettyjä viitteitä kansainvälisiin kasvatusta käsitteleviin teksteihin. Hornborgiin, Juteiniin ja Cederwallerin kirjapainoon liittyvää arkistoaineistoa on käytettävissä hyvin vähän, etupäässä yksittäisiä fragmentteja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) arkistossa. Tämä vuoksi kirjailijoiden toimintaa sidotaan aikakauden kirjalliseen kulttuuriin ensisijaisesti aikaisemman tutkimuksen avulla.

Viipuri ja saksalainen filantropismi

Aikaisempi tutkimus on käsitellyt etenkin saksalaisten oppineiden parissa nousseen ”Viipurin romantiikan” vaikutuksia 1830-luvulta alkaen nousseeseen suomalaisuusliikkeeseen.²⁷ Saksalaisten oppineiden kiinnostus suomen kieltä, luontoa ja kulttuuria kohtaan jo 1800-luvun vaihteessa loi pohjaa kansalliselle herätykselle ja niin kutsutulle Viipurin fennomanialle 1830- ja 1840-luvuilta alkaen.²⁸ Kuitenkin myös saksalaisella filantropismilla oli pitkä vaikutus etenkin Viipurin ja Vanhan Suomen alueella, mikä näkyi esimerkiksi luonnontietoon ja kasvatustajatteluun liittyneissä lastenkirjallisuuden vaikutteissa aina 1800-luvun jälkipuoliskolle saakka.²⁹

Filantropismi oli 1700-luvun jälkipuoliskolla syntynyt moninainen liike, joka perustui nimensä mukaisesti ihmisrakkauden³⁰ (*Menschenliebe*) korostamiseen. Ruumiillisuuteen keskittynyt inhimillisiä tuntemuksia käsittelevä affektioppi sekä intohimojen ja viettien kultivoimista käsitellyt moraalifilosofia olivat sen pedagogisen ajattelun keskiössä.³¹ Valistusaikana nousut ja erilaisiin suuntauksiin kehittynyt filantropismi korosti myös empirismää, hyödyllistä tietoa, reaaliaineita ja luonnon merkitystä ihmisyden kasvattajana nivoutuen yhteen erilaisten vanhojen luonnonteologisten perinteiden kanssa. Filantropismiin liittyi lisäksi kansansivistysaate ja valistusajattelun ulottaminen rahvaaseen.³² Filantropismin nousu kytkeytyi etenkin John Locken ja Jean-Jacques Rousseauin kasvatustajatteluun vastaantoon saksalaisella kielialueella, joka käsitti 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa laajan ja hajanaisen maantieteellisen alueen Keski-Euroopasta aina Venäjän keisarikunnan Itämeren maa-kuuntiin saakka.³³

26. <https://www.doria.fi/handle/10024/123483> (9.3.2023). Kokoelman digitoimisen on rahoittanut Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura.

27. Viipurin romantiikan käsitteen teki tunnetuksi Sven Hirn, Viborgsromantiken. *Historisk Tidskrift för Finland* 44 (1959), 1–6.

28. Anu Koskivirta, Saksalainen sivistys, suomalainen kansa. Kirjallisuus, kotiseutu ja kansankieli 1800-luvun alun Viipurin koulumaailmassa. Teoksessa Piia Einonen & Antti Räihä (toim.) *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840*. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura 2018, 193–242.

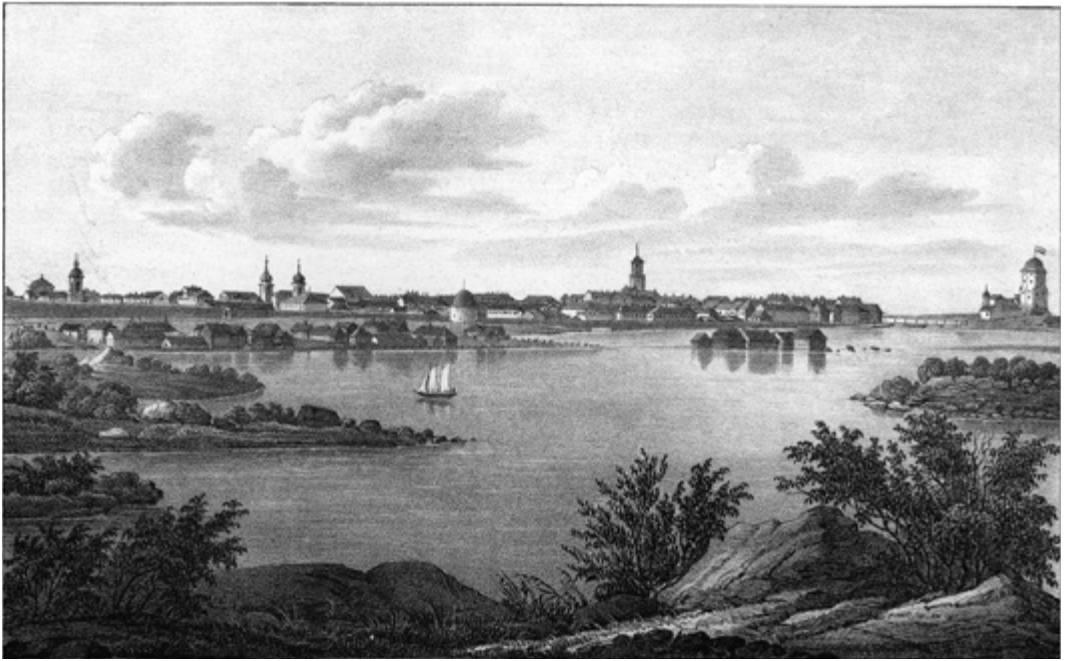
29. Esimerkiksi Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran iso julkaisuhanke oli suomennos *Luonnon kirja kotona ja koulussa luettavaksi* (1856) saksalaisen Friedrich Schödlerin viisiosaisesta teoksesta *Das Buch der Natur*. Kansallisarkisto, Helsingin toimipiste. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran arkisto. C:1 Pöytäkirjat 1845–1905.

30. Myös ihmisystävällisyys. Filantropismi juontuu kreikan kielen sanoista *philos*, joka viittaa ystävään ja *anthropos*, joka merkitsee ihmistä.

31. Ks. tarkemmin Heikki Lempa, *Bildung der Triebe. Der Deutsche Philantropismus (1768–1788)*. Turun yliopisto 1993, 3, 7, 34–60.

32. Filantropismista laajemmin ks. esim. Lempa 1993; Glantschnig 1987; Böning 2018.

33. Filantropismin vaikutuksista Suomessa ks. esim. Jaakko Pärssinen, *Kasvatustajattelu ja koululaitoksen kehitys Suomessa vuosina 1801–1843*. Helsingin yliopisto 1911. Ks. myös Laihiala-Kankainen 2021, 89.

Filantropismin keskeiset vaikuttajat, kuten sveitsiläinen Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) ja saksalainen Johann Bernhard Basedow (1724–1790), perustivat uusia kasvatuksellisia instituutteja. Filantropistit kehittivät uudenlaista kasvatusta kirjoituksissaan ja kirjoittivat myös lapsille. Esimerkiksi Joachim Heinrich Campen (1746–1818) kirjat olivat suosittuja myös Pohjoismaissa.³⁴ Nousevalla ylijaraisella painokulttuurilla oli tärkeä rooli filantropismin leviämisessä saksankielisessä Euroopassa ja sen ulkopuolella.³⁵

Saksalainen filantropismi levisi Venäjälle Katarina II:n ja Aleksanteri I:n uudistuksia ajaneilla hallituskausilla 1700-luvun lopulta 1800-luvun ensimmäisille kymmenyksille, jolloin valistusajan uusia kasvatustaatteita pyrittiin soveltamaan käytännön työhön ja julkisen koulutusjärjestelmän kehittämiseen. Saksalaisten kasvatustaatteiden vaikutus Venäjällä oli merkittävä etenkin

■ Kuva 1. Viipurissa asui vuonna 1812 noin 3000 asukasta. Pehr Adolf Kruskopfin litografia vuosilta 1845–1852 teoksessa *Finland framställdt i teckningar*. Lähde: Wikimedia Commons.

Itämeren maakunnissa, joissa oppineiden ja sivistyneistön kielenä oli saksa. Sitä käytettiin myös koulutuksen kielenä Vanhan Suomen alueella vielä vuoden 1812 jälkeen.³⁶

Myös Viipurin uuden, vuonna 1805 perustetun, lukion opetusohjelmassa yhdistyi uushumanistinen ja filantropistinen painotus.³⁷ Tämä tarkoitti sitä, että lukiossa opetettiin niin uushumanistien arvostamia klassisia kieliä kuin myös filantropisteille keskeisiä reaaliaineita. Filantropismin leviämistä edistivät myös painokulttuuri sekä kirjakauppiaiden ja oppineiden verkostot, jotka ulottuivat paitsi Venäjälle myös Ruotsin alueelle.³⁸

34. Nina Christensen & Charlotte Appel, *Children's Literature in the Nordic World*. Aarhus University Press 2021, 27–30.

35. Ks. esim. Hans Erich Bödecker, *Prozesse und Strukturen politischer Bewusstseinsbildung der Deutschen Aufklärung*. Teoksessa Hans Erich Bödecker & Ulrich Herrmann (toim.) *Aufklärung als Politisierung, Politisierung der Aufklärung*. Felix Meiner Verlag 1987, 10–31, 10–11.

36. Maija Rajainen, *Vanhan Suomen koulut I. Normaalikoulu vu. 1788–1806*. Helsingin yliopisto 1940, 1–13; Laihiala-Kankainen 2021, 63–90.

37. Koskivirta 2018, 202–203.

38. Rajainen 1940, 1–2. Esimerkiksi Basedowin instituutin julkaisu vuodelta 1778 esitteli monipuolisia jakelukanavia, jotka ulottuivat paitsi Baltian kautta Pietariin, myös Ruotsin alueelle. *Nachricht aus Schweden. Pädagogische Untersuchungen von dem Dessauischen Erziehungs-Institut. Zweite Jah. Erstes Quartal. Für die Erzieher und das Publicum 1778*, 621.

Filantropismin nousu on liitetty sekä luonnon-tieteiden läpimurtoon että filosofisen empirismin leviämiseen Euroopassa. Etenkin John Locken myötä kasvatusajatteluun vaikutti voimakas empiristinen käsitys aistihavaintojen ensisijaisuudesta ymmärryksen kehittäjänä. Vaikka filantropismin kenttä oli moninainen, saksalaisia pedagogeja yhdisti usein ajatus siitä, miten lapsi oppi oman havainnon ja kokemuksen avulla.³⁹ Varsinkin Locken ja Rousseauin jälkeen luonnon erityinen merkitys kasvatusajattelussa nivoutui myös uudenaikaiseen käsitykseen yksilöllisyydestä valistusajan pedagogiikassa.⁴⁰

Valistusajan filantropismissa järjen lisäksi myös moraalinen hyveellisyys oli tärkeää. Vaikka filantropismiin kuului erilaisia näkemyksiä tunteista ja affekteista sekä näiden yhteydestä moraaliin, oli liikkeen pohjana jaettu käsitys kasvatuksen ja sisäisten tunteiden kultivoinnin yhteiskunnallisesta merkityksestä. Oikeanlainen kasvatusta oli samalla yhteiskunnan kehittämistä ja ihmisten saattamista hyväksi ihmisiksi, kristityiksi ja yhteiskunnan jäseniksi.⁴¹ Lasten lukemiseen kiinnitettiin uudella tapaa huomiota ja lapsille suunnatulla kirjallisuudella nähtiin tärkeä tehtävä moraalisten tunteiden kasvatuksessa.⁴²

Jo antiikin aikana eläinfaabelit olivat toimineet moraalisen opetuksen välineinä, mutta 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa keskustelu faabeleista kytkeytyi uudella tapaa luonnontieteiden läpimurtoon. Valistusaika ja luonnontieteiden kehitys muovasivat eläinkäsitystä, johon liittyi uusia ajatuksia eläinten kokemasta kärsimyksestä sekä ihmisen moraalista suhteesta luontoon ja

eläimiä kohtaan.⁴³ Luonnontieteiden läpimurto näkyi myös faabeleiden ja eläintarinoiden uudistamisena: filantropistien yksi keskeinen pyrkimys oli uudistaa vanhaa antiikin faabeleiden kaanonin ja kehittää tätä kautta myös moraalista kasvatusta faabeleiden avulla.⁴⁴ Eläintarinoihin sisältyvät moraaliset opetukset ja moraalisten tunteiden opettaminen kytkeytyivät myös uudella tapaa eläinräkkäyksen teemaan, joka näkyi niin Juteinin kuin myös Hornborgin suomeksi julkaisuissa kirjoissa.

Herman Emanuel Hornborg ja faabelit

Herman Emanuel Hornborg syntyi 15.1.1774. Hänen isänsä, Koiviston kirkkoherra Bogislaus Hornborg, oli opiskellut Uppsalassa vuoden 1757 paikkeilla ja ollut Carl von Linnén oppilas. Myös Herman Emanuel Hornborgin äiti Maria Elisabeth Virenius oli kirkkoherran tytär. Viipurissa Hornborgin koulukielenä oli saksa, mutta hänen yliopistoon valmistavasta koulutuksestaan ei ole saatavilla varmaa tietoa.⁴⁵ Hornborg osasi myös ruotsia ja venäjää sekä luultavasti jonkin verran ranskaa.⁴⁶ Hornborg opiskeli aluksi lääketiedettä vuosina 1793–1797 Pietarissa ja toimi sen jälkeen sairaalan kirurgina. Jo vuoden päästä Hornborg aloitti teologian opinnot Turun akatemiassa, mutta joutui eroamaan vielä samana vuonna keisari Paavali I:n käskykirjeen johdosta, koska se kielsi opiskelun ulkomailla.⁴⁷ Myöhemmin Hornborg kuitenkin vihittiin papiksi.⁴⁸

Vaikka Hornborg ei täysin osannut suomea, hän julkaisi Cederwallerin kustantamana useamman suomenkielisen kirjan, joista merkittävin

39. Silvy Chakkalakal, *The Child of the Senses. Education and the Concept of Experience in the Eighteenth Century. The Senses and Society* 14 (2019), 148–172, 151–155.

40. Juhani Tähtinen & Raimo Hovi, *Kansanopetuksen ja koulujen kehityslinjoja Suomessa 1500-luvulta 1800-luvun alkuun*. Teoksessa Juhani Tähtinen & Simo Skinnari (toim.) *Kasvatus- ja koulukysymys Suomessa vuosisatojen saatossa*. Suomen Kasvatustieteellinen seura 2007, 44–45, 13–53.

41. Lempa 1993, 91–94.

42. Ks. esim. Ulrich Herrmann, *Pädagogische Anthropologie und die „Entdeckung“ des Kindes im Zeitalter der Aufklärung. Kindheit und Jugendalter im Werk Joachim Heinrich Campes*. Teoksessa Ulrich Herrmann (toim.) *Die Bildung des Bürgers. Die Formierung der Bürgerlichen Gesellschaft und die Gebildeten im 18. Jahrhundert*. Beltz 178–193, 182–183.

43. Ks. esim. Nathaniel Wolloch, *The Enlightenment's Animals. Changing Conceptions of Animals in the Long Eighteenth Century*. Amsterdam University Press 2020, 13–17.

44. Ks. Schönbeck 2020, 1–2.

45. Vaikka on luultavaa, että Hornborg olisi veljensä ja poikiensa tavoin käynyt Viipurin saksankielistä lukiota, oppilasmatrikelista ei löydy tälle täyttä vahvistusta, vaan kyse voi olla kahdesta samannimisestä henkilöstä. Ks. Rancken 1956, 54. Vrt. Harald Hornborg & Ingegerd Lundén Cronström, *Viborgs Gymnasium 1805–1842. Biografisk matrikel*. Svenska Litteratursällskapet i Finland 1961, 16, 59, 126, 137.

46. Rancken 1956, 55.

47. Hornborg & Lundén Cronström 1961, 16.

48. Rancken 1956, 53–54; Raatikainen 2002, 29–30.

ja tunnetuin on vuonna 1818 ilmestynyt *Wähän totuutta kolmessa jakoluokassa*.⁴⁹ Vaikka faabeleita oli ilmestynyt Suomen alueella jo aikaisemmin, Hornborgin kirja oli ensimmäinen suomenkielinen faabelikokoelma. Sitä on myös pidetty ensimmäisenä suomenkielisenä lastenkirjana.⁵⁰ Myöhemmin Hornborg luonnosteli luontoaiheisia runoja *Oulun Wiikko-Sanomien* vuonna 1830 sekä *Turun Wiikkosanomiin* 1830–1832.⁵¹

Hornborgin faabelikokoelma ei vain avannut uraa suomenkieliselle kirjallisuudelle vaan seurasi myös kansainvälisiä esikuvia siinä, millaista lukemistoa lapsille oli hyvä kirjoittaa. Liisa Kotkaheimo on tuonut esiin, miten 1700-luvulla maallista sivistystä korostaneiden kasvatusaatteiden vallatessa tilaa ihminen nähtiin olentona, joka oppi järjen ja kokemuksen avulla tarviten kasvatusa. Samalla Locken ja Rousseauin vaikutuksesta alettiin korostaa inhimillistä järkeä ja moraalialia. Filantropistien myötä lastenkirjallisuuteen tulivat kuvaukset lasten omasta maailmasta. Aapisille etsittiin uutta sisältöä, joka vastaisi lapsen kehitystä ja kykyjä sekä kehittäisi lukumotivaatiota. Eläinaiheet olivat tässä tärkeässä roolissa. Jo John Locke suositteli teoksessaan *Some Thoughts Concerning Education* (1693) lukuteksteihin faabeleita, niin Aisopoksen opetusfaabeleita kuin myös uudempia versioita.⁵² Myös Rousseau suositteli opettavaisia eläinsatuja lapsille, mutta vasta kun nämä olivat jo teini-iässä ja valmiita ymmärtämään eläinsatujen moraaliset opetukset.⁵³ Faabelit olivat siis suosittuja valistusajana. Ne nähtiin kansalaiskasvatuksen keinona, joka tarjosi hyödyllisen tiedon lisäksi huvia ja ajanvietettä.⁵⁴

Aikaisemmin muun muassa Porthan käänsi ja kirjoitti faabeleita *Åbo Tidningar* -lehteen.⁵⁵ Myös Porthanin oppilas Jacob Tengström julkaisi faabeleita ruotsiksi.⁵⁶ Tutkimuksessa on myöhem-

min kiinnitetty huomiota siihen, miten Hornborg kierrätti kansainvälisiä esikuvia. Varsinkin saksalaiset faabelit olivat Hornborgin esikuvina, koska hänellä oli saksankielinen koulutustausta. Hän sovelsi G. E. Lessingin jaottelua erityyppisiin faabeleihin sekä mukaili tämän faabeleita omassa kirjassaan.⁵⁷

Kansainväliset vaikutteet näkyivät myös siinä, että Hornborgin kokoelma sisälsi uudenlaisia, realistisempia elementtejä, joiden tarkoituksena oli kuitenkin antaa moraalisia opetuksia ja kasvattaa ymmärrystä maailmasta. Esimerkiksi tarina ”Lapset ja vaskikäärme” kertoo siitä, miten joukko lapsia löytää vaskikäärmeen (vaskitsa) ja tappaa sen. Lapset luulevat, että harmiton ja myrkytön vaskitsa on vanhan kansanuskon mukainen ”tulikäärme”, joka elää tulesta. Lisäksi he uskovat, isiensä kertoman perusteella, että kyseessä on myrkkikäärme. Lapset räykkäävät vaskitsaa tulisilla kekäleillä, kunnes se kuolee. Kuollessaan ”tulikäärme” puhuu ja antaa moraalisen opetuksen, jonka mukaan taikausko ja ennakkoluulot tulisi hylätä, ja sen sijaan kunnioittaa eläviä luontokappaleita.⁵⁸

Vaikka sanoma on valistusajalle tyypillinen, Hornborgin pappistausta ja teologinen koulutus ovat selkeästi nähtävissä tavassa, jolla tarina ja sen opetus ennakkoluulojen vahingollisuudesta sidotaan uskonnolliseen kehykseen käärmeen viimeisissä sanoissa, jotka varoittavat taikauskosta: ”Andakoon andeexi Jumala sen Uskon teidän Isähinne!”⁵⁹ ”Lapset ja vaskikäärme” on tulkittavissa eläintarinaksi, jossa opetus on tuotu realistiseen lasten omaan kokemusmaailmaan kuvatessaan kohtausta lasten leikkikentällä, jossa nämä löytävät vaskitsan. Tekstissä ei seurata faabeliperinteen tapaa antaa moraalinen opetus symbolisen ja konventionaalisen eläinvertauk-

49. Herman Emanuel Hornborg, *Wähän totuutta kolmessa jakoluokassa*. Cederwall 1818.

50. Ks. tarkemmin Rancken 1956, 53–56.

51. SKS:n arkisto. Herman Hornborgin arkistoluettelo. Runoja ja runokokeita [B1385] Folio 12.1. Ks. myös Rancken 1956, 71–72.

52. Kotkahemo 2002, 46–48.

53. Jean-Jaques Rousseau, *Émile eli kasvatuksesta* (Émile ou de l'éducation, 1762.) Suom. Jalmari Hahl (1905). WSOY 1933. The Project Gutenberg eBook. Toinen kirja kpl 138–140, <https://www.gutenberg.org/cache/epub/46340/pg46340.html> (25.4.2024); Raatikainen 2002, 27.

54. Lappalainen 1979, 24–80; Lehtonen 1981, 153; Raatikainen 2002, 5.

55. Gunnar E. Rancken, *Faabelien elämää Suomessa*. Helsingin yliopisto 1950, 182–209, 239–245.

56. Kotkaheimo 2002, 48–50.

57. Lehtonen 1981, 145; Rancken 1956, 57–73.

58. Hornborg 1818, 26–27.

59. Hornborg 1818, 27; Rancken 1956, 70; Raatikainen 2002, 22–24.

sen avulla, vaan keskiössä on lasten ja käärmeeen kohtaaminen.⁶⁰

Hornbogin faabeli- ja eläinsatukokoelman voi näin nähdä kytkeytyvän filantropistien piirissä nousseeseen tavoitteeseen uudistaa eläinsatuja ja antiikin faabeleiden konventioita. Filantropismin isänä pidetty Johann Bernhard Basedow kirjoitti vaikutusvaltaisessa teoksessaan *Elementarwerk* eläintarinoiden merkityksestä lasten moraalisisessa kasvatuksessa (*Sittenlehre für die Jugend*). Hän kuitenkin totesi, että perinteiset faabelit eivät ole yhtä vaikuttavia kuin todelliset tai keksityt tarinat, jotka ovat kuitenkin uskottavia (*aber immer glaubhafte Erzählungen*). Basedow päättelikin, että faabeleiden jatkuvan toiston olisi loputtava, ja sen sijaan olisi luotava uudenlaisia tarinoita lasten moraalista opetusta varten.⁶¹

Hornborgin kokoelma käsitteli eläinrääkkäykseen teemaa, joka nousi valistusaikana tärkeään rooliin etenkin lasten moraalista kasvatusta käsittelevässä keskustelussa. Jo Locke kritisoi lapsia julmuudesta, joka ilmeni muun muassa pienten eläinten, lintujen ja perhosten rääkkäämisenä. Hän kirjoitti, miten lapset saattoivat saada näennäistä nautintoa pienten eläinten rääkkäämisestä ja oli tärkeää opettaa heille toisenlaista käytöstä. Locke totesi, että totuttautuminen tappamaan ja kiduttamaan eläimiä paadutti lasten mielet, jolloin he eivät kyenneet sääliin tai hyväntahtoisuuteen myöskään ihmisiä kohtaan.⁶²

Myös Rousseau yhdisti eläinrääkkäyksen ja myötätunnon harjoittamisen toisiinsa. Tunteettomuus eläimiä kohtaan heijastui myös tunteettomuutena hierarkiassa itseä alempana olevia ihmisiä kohtaan. Rousseau mukaan tallissa oleva ajohevonen ei herättänyt sääliä ihmisissä, koska sen ei nähty kykenevän ymmärtämään osaansa tai kokemaansa kärsimystä. Samalla

tavoin ilmeni myös tunnottomuus ihmiskohtaloiden suhteen: rikkaat ihmiset lohduttautuivat ajattelemalla, että köyhät olivat liian tylsämielisiä ymmärtääkseen kokemaansa vääryyttä.⁶³

Kuten Rousseau vertauksesta ajohevosten ja köyhien välillä käy ilmi, eläinten avulla on pystytty perinteisesti käsittelemään moraalin lisäksi myös valtaa ja valtahierarkioita. Jo antiikissa faabelit kytkeytyvät monin tavoin satiirin perinteeseen, ja eläinsymboliikan avulla on käsitelty eri aikoina myös yhteiskunnallisia aiheita ja epäkoh-tia, politiikkaa ja ihmisten välisiä valtasuhteita.⁶⁴ Toisaalta ihmisen ja eläinten välinen suhde ja ihmisen vallankäyttö eläimiä kohtaan olivat tärkeitä aiheita, jotka nousivat esiin valistusaikana. Ne näkyivät Hornborgin faabelikokoelmassa. Eläinfaabeleiden on katsottu kiinnostaneen lapsia, koska eläimet ovat perinteisesti olleet lasten tavoin alisteisessa asemassa suhteessa aikuisiin ja näiden vallankäytön kohteena. Kuitenkin suhteessa itseään pienempiin eläimiin myös lapsilla saattoi olla valtaa, jonka käyttöä oli opeteltava.⁶⁵

Hornborgin tarinassa vaskikäärmeen rääkkäämisestä vaskitsan loppupuhe seurasi faabeleiden konventioita puhuvista eläinhahmoista. Samalla se oli narratiivinen keino myötätunnon herättämiseksi käärmettä kohtaan. Myötätunto oli filantropisteille yksi avainkäsite, mutta sen tulkinta ja merkitys ei ollut 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa yksiselitteinen. Valistusajattelussa tunteita ei nähty samalla tapaa yksilöllisinä kuten romantiikassa, vaan esimerkiksi *moral sense*-teoria korosti yleistä moraalitajua. Moraalisen kasvatuksen tuli kasvattaa etenkin säälin ja myötätunnon tunteita.⁶⁶ Toisaalta esimerkiksi Hornborgin esikuva G. E. Lessing esitti ajatuksen siitä, miten eläinvertausten avulla oli mahdollista välttää intohimoja, sillä niiden avulla lukijan koke-

60. Rancken 1956, 69.

61. Johann Bernhard Basedow, *Elementarwerk. Ein Encyclopedisches Methoden und Bilderbuch für alle Kindererziehung und den Jugendunterricht in allen Ständen*. Dritte verbesserte und vermehrte Auflage. Verlags-Bureau 1849 [1774], 479–480. Basedowin ”Gierige Hund” (Ahne koira) -niminen eläintarina oli yksi esimerkki uudenlaisesta eläintarinasta, jossa ahne koira yrittää napata kuvajaiseltaan lihapalan. Basedow 1849 [1774], 456. Tarinasta ilmestyi suomenkielinen käännös ”Koira ja hänen kuvajaisensa” vielä 1850-luvun lopulla Pietarin Hannikaisen toimittamassa *Aamurusko*-lehdessä. *Aamurusko* 23.9.1857. Suomen Kansalliskirjasto, digitaaliset aineistot. *Aamuruskossa* julkaistiin paljon erilaisia opettavaisia eläintarinoita sekä luonnontieteisiin liittyviä tekstejä.

62. John Locke, *Muutamia mietteitä kasvatuksesta*, § 116 (Some thoughts concerning education, 1693.) Suom. J. V. Lehtonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1914. The Project Gutenberg eBook. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/61531/pg61531.html> (25.3.2024). Ks. myös Raatikainen 2002, 23.

63. Rousseau (1905) 1933, neljäs kirja kpl 62, rivit 3–6 (25.3.2024).

64. Raatikainen 2002, 5.

65. Nikolajeva 2012, 313–328, 316.

66. Raatikainen 2002, 20.

masta myötätunnosta (*Mitleid*) tuli niin hallittua ja heikkoa, että se ei peittänyt moraalista sano-
maa, joka tuli ymmärtää enemmän järjellä kuin
tunteella.⁶⁷ Näin myötätunto ei saanut johtaa lii-
alliseen pehmeuteen ja tunteellisuuteen.⁶⁸

”Lapset ja waskikäärme” -tarinassa eläimen
näkökulma yhdistyy myös uudenlaiseen luon-
ontieteelliseen käsitykseen vaskikäärmeestä.
Taikauskon sijaan korostetaan eläimen kipua
ja kokemusta rääkkäyksen kohteena. Tarinan
moraalisen opetuksen pohjana ei toimi niinkään
häpäisy perinteisten faabeleiden tapaan, vaan
myötätunnon herättäminen eläintä kohtaan.
Eläimen yhteys Luojaan tuodaan lopussa erik-
seen esiin. Siinä missä perinteisissä faabeleissa
rankaistiin eläinvertausten avulla esimerkiksi yli-
mielisydestä, laiskuudesta tai turhamaisuudesta
ja opetettiin kohtuullisuutta, vaatimattomuutta
ja muita hyveitä, filantropismin myötä eläintari-
noiden skaala laajeni. Eläimet voitiin nyt kuvata
tuntevina olentoina, joiden kohtelun kautta ihmis-
et opettelivat inhimillisyyttä, myötätuntoa ja
moraalia. Tämä siirtyä faabeleista realistisem-
piin eläintarinoihin näkyy vielä voimakkaammin
eläinrääkkäystä kritisoineella Jaakko Juteinilla.

Jaakko Juteini ja eläimiin liittyvä moraalinen kasvatusta

Herman Emanuel Hornborgia huomattavasti
tunnetumpi ja tuotteliaampi kirjoittaja oli Jaakko
Juteini (Jacob Judén, 1781–1855), jonka laaja
tuotanto käsitti muun muassa suomenkielisiä
runoja, lapsille kirjoitettuja ja lastenkasvatusta
käsitteleviä tekstejä, proosatekstejä, pilkkaruno-
ja ja sananlaskuja.⁶⁹ Hornborg ei ollut osannut
kunnolla suomea, mutta Juteini oli alun perin
suomenkielistä talonpoikaista sukua ja syntyisin
Hattulasta. Hän oppi ruotsin kielen käydessään
koulua Hämeenlinnassa sekä opiskellessaan
Turun akatemiassa.⁷⁰ Juteini kirjotti suomen-

kielisen tuotantonsa lisäksi myös ruotsiksi teo-
reettisiä kirjoituksia, joista tunnetuin, *Antecknin-
gar af tankar uti varienta ämnen* (1827), joutui
sensuurin kohteeksi ja poltettiin julkisesti kirja-
roviolla Viipurissa vuonna 1829.⁷¹

Ihmisrakkaus ja eläinrakkaus yhdistyivät Jutei-
nin tuotannossa.⁷² Eläinten suojeleminen oli koko Jutei-
nin tuotantoa leimannut teema aina varhaisista
vuonna 1810 julkaistuista runoista viimeiseen
kokoelmaan saakka, ja nivoutui vahvasti yhteen
kasvatuksellisten ajatusten kanssa.⁷³ Eläinteema
ja siihen kuuluva moraalinen kasvatusta eläinten
kärsimyksen välttämiseksi olivat hänen elämäl-
leen muutenkin leimallisia. Juteinia käsittele-
vässä kirjallisuudessa kuvataan usein 1800-luvun
Viipurissa tunnettua tarinaa siitä, miten Juteini
vielä vanhana miehenä ryntäsi hevostaan piek-
sävän markkinamiehen kimppuun suojellakseen
eläintä.⁷⁴

Eläinteema nivoutui Juteinilla lapsille kirjoitta-
miseen. Ennen asettumistaan Viipuriin maistraa-
tin sihteeriksi Juteini työskenteli kotiopettajana
eri puolilla Suomea opiskelujensa ohella ja niiden
jälkeen.⁷⁵ Lapsille kirjoittaminen yhdistyi näin
käytännön opetuskokemukseen, ja Juteini julkaisi
myös kasvatustoppaita. Vuonna 1816 Juteini jul-
kaisi paitsi ensimmäisen painoksen *Lasten kirja*
-aapisestaan myös oppaan *Lyhyt Neuwo Lapsen*
Opettajalle, joka käsittelee etenkin suomen kielen
lukemisen ja kirjoittamisen opettamista lapsille.
Jo seuraavana vuonna 1817 Juteini julkaisi kirjan
Muutama Sana Lasten Kasvatuksesta, jossa hän
esitteli kasvatuksellisia ajatuksiaan vielä laajem-
min.

Juteinin kirjallisessa tuotannossa olivat tär-
keässä osassa paitsi suomen kielen opettaminen
ja lukutaidon kehittäminen, myös lasten moraa-
linen kasvatusta. *Lasten kirjan* ensimmäisessä
painoksessa vuodelta 1816 Juteini kuvasi, että
”paitsi lukemisen harjoitusta on aiwoitus tämän

67. Gotthold Ephraim Lessing, *Abhandlungen über die Fabel*. Kapitel II. Von dem Gebrauche der Tiere in der Fabel. 1753. Project Gutenberg eBook. Kpl 15 <https://www.projekt-gutenberg.org/lessing/abfabel/abfab201.html> (25.3.2024).

68. Ks. Lempa 1993, 99.

69. Juteinista ks. lisää Teperi 1972; Huhtala & Supponen 2012; Ojanen 2020.

70. Ojanen 2020, 11–50.

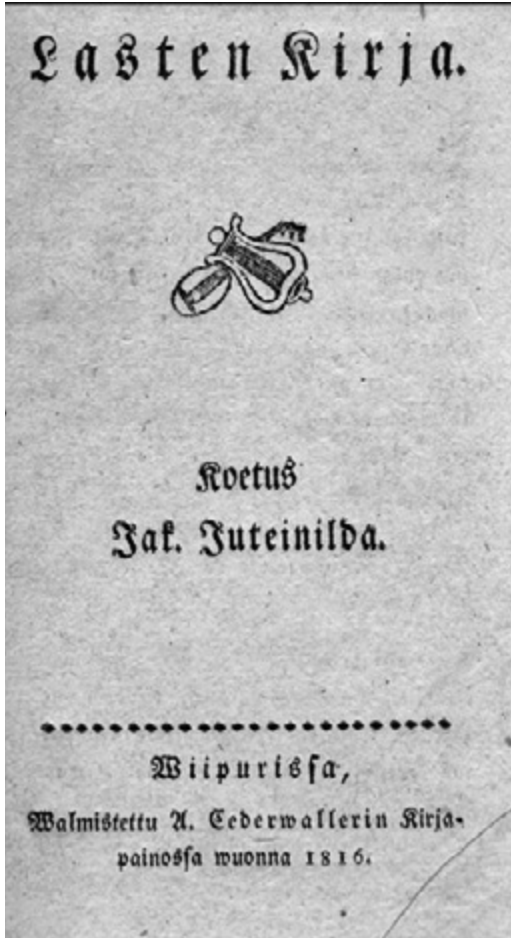
71. Simo Heininen, Vuoden 1829 kirjarovio. Teoksessa Liisi Huhtala & Sanna Supponen (toim.) *Viipurin viisas. Näkökulmia Jaakko Juteiniin*. VSKS 2012, 72–79. Myöhemmin valitusprosessin myötä hovioikeus antoi kuitenkin Juteinille vapaut-
tavan tuomion. *Ibid.*, 76.

72. Huhtala 2009, 10–18.

73. Klaus Krohn (toim.) *Jaakko Juteini. Kootut teokset I ja II*. VSKS 2009, 24. Ks. myös Teperi 1972, 118; Huhtala 2009, 11–12.

74. Ks. TalviOja 1915, 12; Teperi, 1972, 121f 37.

75. Ks. Huhtala 2009, 10–18; Ojanen 2020, 25–26.

■ Kuva 2. Juteinin *Lasten kirjan* ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1816. Lähde: Kansalliskirjasto.

kirjaisen kanssa, että lapsen sydän tulisi taiwutetuksi hywytyen.⁷⁶ Ajatus seurasi hyvin läheisesti saksankielisessä Euroopassa käytyä keskustelua sydämen kasvattamisesta (*Bildung*

des Herzens), joka liittyi etenkin moraaliseen kasvatukseen.⁷⁷

Keskustelu moraalista ja toisaalta julmuudesta ja sydämettömyydestä oli muutenkin Euroopassa vilkasta 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Tunteettomuus ja kovasydämys nähtiin niin yksilölle kuin yhteiskunnalle haitallisena asiana. Sydämettömyys yhdistettiin kiinteästi eläinten kohteluun.⁷⁸ Valistusajan ajattelijoiden kirjoituksissa toistui jo Locken ja Rousseauin esittämä ajatus siitä, miten eläinten rääkkäminen kovettaa lapsen sydämen ja johtaa aikuisena ihmisiin kohdistuvaan julmuuteen.⁷⁹ Suomessa eläinrääkkäystä käsiteltiin varhain myös Jacob Tengströmin kirjassa *Tidsfördrif för mina barn* ja sen vuoden 1836 suomennoksen tarinassa "Kovasydäminen poika"⁸⁰ Eläinrääkkäystä käsiteltiin myös joissakin varhaisissa 1800-luvun alkupuolella suomeksi käännettyissä kirjoissa.⁸¹

Eläinrääkkäyksen teema tuli esiin Juteinin *Lasten kirjassa*, jossa perinteisen katekismuksen ja faabeleiden sijaan korostui uudenlainen monipuolisempi lukuaineisto lukemisen harjoittelua varten.⁸² Yksi näistä pienistä lukuharjoitusteksteistä kertoi pojasta ja perhostesta:

Koska hyvä ja järjellinen nuorukainen näki kerran tyhmän lapsen tylsty

rewäisewän toisen siiven pienellä perhoisella, sanoi hän kohta: Mitä warten

sinä wiatonda eläwäistä niin julmasti raatelet? Mitäs luulit, jos jokuu

sinun kätes taikka jalkas pois tembaisi? Parembi on eläwäisengin kohta

kuolettaa, kuin händä kauan kiusata. Mutta sallitan näidengin elää, koska ei ole tarwe

heitä kuolettaa.⁸³

76. Juteini, 1816, 24.

77. Ks. esim. Ute Frevert & Christoph Wulf, *Bildung der Gefühle. Zeitschrift für Erziehungswissenschaft* 15 (2012), 1–10, 1–2 <https://doi.org/10.1007/s11618-012-0288-6>.

78. Rob Boddice, *Tunteiden historia*. Suom. Jyrki Vainonen. Vastapaino 2022, 179–181.

79. Boddice 2022, 181.

80. Kovasydäminen poika (Den ebarmhertiga Gossen). Jacob Tengström, *Ajanwiete lapsille*. Suom. Otto Tarvainen. Frenckell 1836, 14–20.

81. Ks. esim. Johan Peter Ludwig Snell, *Hywiä tapoja opettawaiset jutut yhteiselle kansalle ja lapsille*. Frenckell & Poika 1817, 4–10.

82. Kotkaheimo 2002, 52–53. Ks. myös Rancken 1950, 256–257.

83. Juteini 1816, 15–16.

Tarinan pojasta, joka repi perhoselta siivet irti, voi nähdä suorana viittauksena saksalaisen kirjoittajan Jean Paulin (Johann Paul Friedrich Richterin, 1763–1825) tuotantoon, jota on pidetty yhtenä Juteinin keskeisenä kirjallisena esikuvana.⁸⁴ Vuonna 1807 ilmestyneessä kirjassaan *Levana oder Erziehungslehre* Jean Paul esitti näkemyksen lasten suhteesta kipuun, jota hän havainnollisti perhosen avulla, jolta on revitty siivet irti. Rousseautta seuraten Jean Paul kirjoitti, että lapsi ei käsitä kärsimystä, vaan kipu on lapselle olemassa ilman menneisyyttä ja tulevaisuutta.⁸⁵ Jean Paulin mielestä eläinten kärsimyksen ymmärtäminen ja välttäminen oli olennaista lastenkasvatukselle. Kyse ei ollut vain myötätunnon kehittämisestä ja siitä, että julmuus eläimiä kohtaan usein ennakoii julmuutta ihmisiä kohtaan, vaan laajemmasta elämäntarkastuksesta, joka liittyi kaiken elämän kunnioittamiseen.⁸⁶ 1800-luvun Viipurissa Jean Paulin kirjoja oli saatavilla esimerkiksi vuonna 1808 perustetussa kaupunginkirjastossa, niin Juteinin kuin myös muiden viipurilaisten lukijoiden ulottuvilla.⁸⁷

Jouko Teperin mukaan Juteinin varhaisissa runoissa toistui teema, jossa ei vain kuvattu julmuutta eläimiä kohtaan vaan myös pyrittiin samaistumaan eläimen kipuun. Tähän liittyi ihmisen kuvittelemisen eläimen asemaan. Tämä näkyi ”Poika ja perhonen” -tarinan moraalisessa opetuksessa mutta myös laajemmin Juteinin runoissa, joissa oli tyypillistä näkökulman vaihdos eläimen kokemukseen.⁸⁸ Näin Juteinin eläimiin liittyvän eettisen pohdinnan voi nähdä kytkeytyvän myös osaltaan Suomen alueelle levinneeseen Immanuel Kantin filosofiaan, jossa kategorinen imperatiivi ja itsen asettaminen toisen asemaan määrittivät olennaisesti inhimillistä etiikkaa. Esimerkiksi juopuneiden markkinamiesten tapaa piinata hevosiaan Juteini kommentoi näin: ”Mitä sanois’ mielipuoli / hullu hevosen ajaja, / jospa Luojamme lupaisi / tehdä

toisessa elossa / mieheksi monen hevoisen / hänen hullun hevoiseksi?”⁸⁹

Juteinin kasvatustajatteluun on luonnehdittu eklektiseksi ja aikaisemmassa tutkimuksessa on korostettu etenkin Henrik Gabriel Porthanin vaikutusta ja roolia eri vaikutteiden väylänä. Porthanin kautta Juteini tutustui muun muassa Locken ja Rousseauin ajatteluun. Varsinkin Porthanin kasvatustajatteluun käsitelleet luennot olivat Juteinille merkittävä vaikutte, jonka hän toi mukanaan Turusta Viipuriin. Toisaalta Juteinin ajattelun on katsottu poikenneen Porthanin kasvatustajatteluun etenkin siinä, että Juteini sai vaikutteita myös Frans Mikael Franzénilta (1772–1847), joka omaksui Uppsalassa kantilaisuuden. Franzénin kautta Immanuel Kantin filosofian voi nähdä vaikuttaneen Juteinin ajatteluun.⁹⁰ Luultavasti myös saksalaisvaikutteinen Viipuri aatteellisena ja kulttuurisena ympäristönä oli tärkeässä roolissa Juteinin kirjoitustyölle, joka ammensi moninlaisista keskieuropalaisista virtauksista, ja etenkin Venäjän alueella jo pitempään vaikuttaneesta filantropismista.

Juteinin eläinsuojeluaikattelu huipentui tietyllä tapaa teoksen *Anteckningar aft tankar uti varianten ämnen* julkaisuun ja siitä käytyyn oikeudenkäyntiin, joka liittyi etenkin uskonnollisiin kysymyksiin ja syytöksiin harhaoppisuudesta.⁹¹ Juteinin valistusajattelu oli nostanut vastustusta papiston edustajien joukossa jo aikaisemmin, mistä kapalaisen Fredrik Johan Ahlqvistin (1784–1847) nimeen yhdistetty pilkkakirjoitus on tunnetuin esimerkki.⁹² Kuitenkin *Anteckningar*-teoksen syytteet olivat vielä vakavampia. Väitteet harhaoppisuudesta liittyivät muun muassa ajatuksiin eläinten sielujen kuolemattomuudesta.⁹³

Vaikka syytteet myöhemmin kumottiin, Juteinin kirja ehdittiin polttaa kirjaroviolla Viipurissa vuonna 1829. Näin Suomen ainoa tunnettu kirjaroviolle päätynyt kirja sai tuomionsa osittain juuri eläimiin liittyvän eettisen pohdinnan

84. Huhtala 2009, 10.

85. Jean Paul, *Levana oder Erziehungslehre*, Friedrich Vieweg 1807, Bd. I, 165–166.

86. Jean Paul 1807, II Bd. 294–295, 303–306.

87. Rainer Knapas, Viipurin vanhin kaupunginkirjasto 1808. Teoksessa Piia Einonen & Antti Rähä (toim.) *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840*. VSKS 2018, 243; Ojanen 2020, 58.

88. Teperi 1972, 119–120; Ojanen 2021, 171.

89. Juteinin runo 1810 lainattu kokonaisuudessaan Teperi 1972, 119.

90. SKS:n arkisto. Aarne Anttila, Jaakko Juteinin kasvatustajattelu. 1915, 25; Tähtinen 2007, 76; Huhtala 2009, 10.

91. Ks. Heininen 2012, 72–79.

92. Ks. tarkemmin esim. Ojanen 2020, 64–79.

93. Teperi 1972, 127.

vuoksi. Samalla Liisi Huhtalan mukaan tapaus kuvaa valistusajan vapaa-ajattelun ongelmia ja etenkin järjen ja uskonnon yhteensovittamiseen liittyntä hankausta.⁹⁴ Kansainväliset valistus-aatteet, filantropismi ja myös samoihin aikoihin nousut uushumanismi liittyivät ihmiskeskeisten käsitteiden syntyyn ja uudenlaiseen moraalien pohdintaan maallistuneemmasta lähtökohdasta. Toisaalta moraalista käydyn kiistan voi nähdä osaltaan liittyneen myös niin kutsuttuun ”kulttuuritaisteluun” saksalaisen ja ruotsalaisen kulttuurin välillä vuoden 1812 jälkeen, jolloin Vanhan Suomen alue liitettiin muuhun Suomeen. Kulttuuritaistelu kulminoitui etenkin keskusteluun uskonnon ja moraalien opetuksesta ja Vanhan Suomen saksankielisen maallistuneen koululaitoksen kritiikkiin.⁹⁵ Vaikka vuoden 1812 jälkeen koululaitos asetettiin takaisin kirkon alaisuuteen ja saksankielisen kulttuurin merkitys alkoi vähentyä, sillä oli kuitenkin pitkät jatkuvuudet itäisen Suomen kirjallisessa kulttuurissa ja lapsille suunnatuissa kirjoissa.

Moraalinen kasvatus Suomen sodan jälkeen

Suomen sodan kokemisen on katsottu vaikuttaneen ainakin Juteiniin, jonka tuotannossa sodanvastaisuus yhdistyi elämän ja eläinten kunnioittamisen teemaan.⁹⁶ Juteini teki myös suoran viitteen sotien väkivaltaan rinnastamalla eläinten kidutuksen ja sodassa tehdyt julmuudet lapsia kohtaan tekstissään *Kissan poika* (1826).⁹⁷ Sodanjälkeinen aika loi erityisen tilanteen, joissa koettiin tärkeäksi kultivoida moraalisia tunteita. Globaali lapsuuden historian tutkimus on korostanut sitä, miten sodat ja erilaiset väkivaltaiset kriisit usein tuovat näkyväksi tunteisiin liittyvien mallien rajoja ja ristiriitoja, jotka pakottavat löytämään uusia malleja vaikeiden kokemusten yli pääsemiseksi sodan jälkeisessä ajassa. Samalla sotien jälkeen lasten moraalilla kasvatuksella on ollut erityinen painoarvo ja merkitys tulevaisuuteen suuntaamisessa.⁹⁸

94. Huhtala 2009, 15.

95. Koskivirta 2018.

96. Ks. Ojanen 2020, 33.

97. Juteini 2009 (1826), 437–444; Teperi 1972, 123–125.

98. Karen Vallgård, Kristine Alexander & Stephanie Olsen, Emotions and the Global Politics of Childhood. Teoksessa Stephanie Olsen (toim.) *Childhood, Youth and Emotions in Modern History. National, Colonial and Global Perspectives*. Palgrave Macmillan 2015, 12–34, 20–23, 27–28. Lastenkirjallisuuden roolista sodan aiheuttamien tunteiden käsittelyssä Suomessa ks. Antti Malinen, Tuomas Laine-Frigren & Mervi Kaarninen, Rebuilding Emotional Ties for Child Evacuees Returning from Abroad. *Children’s Literature and Informal Education in Post-Second World War Finland. History of Education* 51 (2022), 578–595.

■ Kuva 3. Eläinteema nousi esiin myös myöhemmässä käännettyssä lastenkirjallisuudessa, kuten Cederwallerin kirjapainon painamassa kirjassa *Huwikirja lapsuuskaisille* vuodelta 1864. Lähde: Bibliotheca Wiburgensis, Kansalliskirjasto.

Toisaalta tunteiden historian parissa on yhdistetty moraalista tunteista käyty keskustelu Ranskan suuren vallankumouksen vaikutuksiin 1800-luvun vaihteen Euroopassa. Vallankumous oli merkinnyt toisaalta ihmiskeskeisten käsitteiden läpimurtoa mutta myös pettymystä ja epäilyjä, että moraaliset tunteet eivät olleetkaan niin luonnollisia ja myötäsyttyisiä kuin aiemmin oli oletettu. Samaan aikaan kun ihmisyyden ja myötätunto nousivat uudella tapaa keskeisiksi moraalia ohjaaviksi käsitteiksi, painotettiin niiden kehityksen ennen kaikkea kasvatuksen myötä, ja koros-

tettiin sitä, miten olennaista oli moraalisten tunteiden opettaminen lapsille.⁹⁹

Myös Suomessa moraalisten tunteiden kehittäminen oli tärkeä osa lastenkirjallisuutta. Eläinrakkauden yhdistämisen ihmisyyden kultivoimiseen voi liittää paitsi valistusajan ylijarjaisiin vaikutteisiin myös erityiseen sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiin uudessa autonomisessa suuriruhtinaskunnassa. Suomen sodan lisäksi myös edelliset 1700-luvun sodat ja etenkin isovihan aika olivat kansan muistissa vielä 1800-luvun alkupuolella.¹⁰⁰ Sotien muistot näkyivät vielä pitkään niin väestössä kuin myös suomalaisessa lastenkirjallisuudessa, kuten Zachris Topeliuksen tunnetussa sukutarinaan perustuvassa sadussa ”Koivu ja tähti” (Björken och stjärnan, 1852). Toisaalta 1800-luvun alun lastenkirjoilla voi nähdä olleen uudenlaisen roolin yhteisten moraalikäsitteiden välittäjinä, mikä heijastui myös myöhempään lastenkirjallisuuteen.¹⁰¹ Esimerkiksi Topeliuksen kirjallisessa tuotannossa ja toiminnassa näkyi voimakkaasti eläinsuojeluaate ja sen liittäminen laajempiin kasvatuksellisiin tavoitteisiin.¹⁰²

Johtopäätökset

Suomenkielinen maallisia aiheita sisältänyt lastenkirjallisuus alkoi kehittyä Suomen alueella etenkin 1800-luvun alun Viipurissa. Herman Emanuel Hornborgin ja Jaakko Juteinin 1810-luvulla painetut kirjat tuovan esiin kansainvälisten kasvatusaatteiden ja etenkin saksalaisen filantropismin vaikutuksia Viipuri alueella, joka oli Vanhan Suomen keskus ja kytkeytynt saksalaiseen kulttuuripiiriin etenkin koulutusjärjestelmänsä kautta. Filantropismiin kuulunut kiinnostus luontoon ja realististen eläinsatujen rooliin lasten kasvatuksessa tuli näkyviin paitsi Hornborgin faabeleissa myös Jaakko Juteinin

eläinsuojelua korostaneessa kasvatusajattelussa. Hornborgin ja Juteinin kirjojen tarkasteleminen yhdessä tuo esiin saksalaiselle filantropismille ominaisen tärkeän siirtymän perinteisistä eläinfaabeleista uudempiin realistisiin eläinsatuihin, joissa eläinrääkkäyksen tuomitsemisella oli tärkeä rooli moraalin opettamisessa.

Hornborgin julkaisemat faabelit ja eläintarinat sekä Juteinin kirjat sisälsivät suoria viitteitä ajankohtaisiin kasvatuksellisiin ideoihin ja keskusteluihin. Jo suomeksi kirjoittaminen sitoi molemmat kirjoittajat paitsi orastavaan kansalliseen heräämiseen myös kansanvalistusta painottaneeseen valistuksen projektiin, jotka molemmat olivat ylijarjaisia ilmiöitä. Hornborg ja Juteini sitoivat eläinaiheiset kasvatukselliset tekstinsä ajankohtaiseen teoreettiseen kehykseen, kuten G. E. Lessingin, Jean-Jacques Rousseauin, John Locken, Immanuel Kantin ja Jean Paulin kirjoituksiin. Artikkelini on tuonut esiin, miten kansainvälisiä kasvatusaatteita ja etenkin filantropismia sovellettiin suomenkielisiin lastenkirjoihin ja kasvatuksellisiin teksteihin.

Hornborg ja Juteini ovat molemmat esimerkkejä oppineista, jotka loivat yhteyksiä ja välittivät aatteellisia vaikutteita itäisen ja läntisen Suomen välillä 1800-luvun alussa. He opiskelivat Turun akatemiassa Henrik Gabriel Porthanin vaikutuspiirissä mutta kirjoittivat pääosin Viipurissa, joka opillisena keskuksena oli erittäin vahvasti sidoksissa saksalaiseen kulttuuripiiriin.

Eläimet olivat monella tapaa ylijarjainen ja suomenkieliseen lastenkirjallisuuteen rantautuessaan myös säätyrajat ylittävä teema. Moraalisten tunteiden kouluttaminen, joka oli tärkeä teema Euroopan säätyläisten keskuudessa, tuli nyt osaksi kansanvalistusta, kun Juteini ja Hornborg käänivät omilla tavoillaan 1800-luvun vaihteen merkittäviä kasvatustekstejä suomen-

99. William Reddy, *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*. Cambridge University Press 2001, 180, 208, 155–187; Frevert & Wulf 2012, 2; Fabian Klose & Mirjam Thulin, Introduction. *European Concepts and Practices of Humanity in Historical Perspective*. Teoksessa Fabian Klose & Mirjam Thulin (toim.) *Humanity. A History of European Concepts From the Sixteenth Century to the Present*. Vanderhoeck & Ruprecht 2016, 9–25, 13–16.

100. Ks. Kustaa H. J. Vilkkunen, Suomen kansan kärsimyshistoria 1810–1900. Teoksessa Pia Einonen & Miikka Voutilainen (toim.) *Suomen sodan jälkeen. 1800-luvun alun yhteiskuntahistoria*. Vastapaino 2020, 43–66.

101. Kirjallisuuden lukemisen on nähty kehittävän olennaisesti sosiaalisia kykyjä, kuten empatiaa ja sosiaalista ymmärrystä. Empatian opettelu ja sen sisäistäminen taas ovat olennaisia kasvamisessa osaksi yhteisöä. Empatian käsitteestä on kirjoittanut etenkin Matha Nussbaum. Ks. tarkemmin Bullen, Murouzi & Smith 2018, 1–17. Vrt. Elisa Aaltola, *Varieties of Empathy. Moral Psychology and Animal Ethics*. Rowman & Littlefield Publishers 2018, 2–12.

102. Matti Klinge, *Topelius Zacharias*. Biografiskt lexikon för Finland 2 (2009) <http://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-4599-1416928957205>; Eeva Nikkilä, Kohti sivistynyttä kansakuntaa eläinsuojelun keinoin. *Tiedelehdi Hybris* 3 (2016). <https://hybrislehti.net/kohti-sivistynyttä-kansakuntaa-eläinsuojelun-keinoin> (6.7.2023).

kieliselle rahvaalle. Voidaankin ajatella, että niin Hornborg kuin myös Juteini kirjoittivat kaksoisyleisölle. Suomenkieliset lastenkirjat oli suunnattu suomenkieliselle rahvaalle mutta samalla myös suomen kielestä ja lastenkasvatuksesta kiinnostuneille oppineille, jotka pystyivät näkemään viittaukset kansainvälisiin keskusteluihin.

Suomen sodan voi nähdä vaikuttaneen paitsi suomenkielisen painotoiminnan kehitykseen uudessa autonomisessa suuriruhtinaskunnassa myös erityiseen haluun huomioida moraalista kasvatusta suomenkielisissä lastenkirjoissa. Vaikka lastenkirjallisuutta hallitsi voimakas uskonnollisuus, tarjosivat juuri eläintarinat mahdollisuuden käsitellä moraalialia valistushengen mukaisesti ihmiskeskeisemmällä lähestymistavalla.

Eläinfaabeleilla ja eläinsymboliikalla on ollut pitkä rooli lastenkasvatuksessa länsimaisessa kulttuurissa, mutta 1800-luvun vaihe oli murros-aikaa, jolloin luonnontieteiden läpimurto ja

valistusajan ihmiskeskeisempi moraalikäsitelmä muovasivat myös lasten opettamista eläintarinoiden avulla. Tässä moraalilla tunteilla kuten myötätunnolla oli tärkeä merkitys. Ihmisyyden korostaminen ja kultivointi vaikutti myös pyrkimykseen muokata sitä, miten lapset toimivat eläinten kanssa ja kohtelevat niitä. Eläinrääkkäyksen tuomitseminen merkitsi paitsi eläinten suojelua myös ihmisyyden vaalimista.

Tutkimus on tehty pääosin Suomen Kulttuuri-rahaston Varsinais-Suomen rahaston tuella (2022–2023) ja siihen on kuulunut Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran mahdollistama tutkimus-residenssi Tartossa lokakuussa 2022.

FT **Heidi Hakkarainen** työskentelee tutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa.
Sähköposti: heidi.hakkarainen@utu.fi